

**TRADUCEREA ÎN ISTORIA ROMÂNELI LITERARE.
ATITUDINI TEORETICE CARACTERISTICE ANILOR
1830-1860***

de

Doina DAVID

Prin natura ei, limba literară impune cercetării metode parțial diferite de cele aplicate în studiul graiurilor populare. Formele sale trebuie astfel raportate la atitudinile teoretice explicate față de normă ale generațiilor de cărturari prin voința cărora s-a ajuns la româna literară de azi. Pornind de la această premisă metodologică, lucrarea își propune să evidențieze rolul atribuit la noi, între 1830 și 1860, traducerilor în procesul complex al modernizării culturii și limbii literare, semnificațiile ideologice recunoscute acestei activități și cele mai importante idei privitoare la limba culturii din prefetele cărților în discuție.

Continuând o veche tradiție culturală românească (a cărei valoare este remarcată, în 1838, de către G. Barițiu: BA, 46)¹, de care se diferențiază, însă, prin determinare istorică, bogata activitate de traducere din această perioadă face parte din ansamblul complex de eforturi spirituale de la baza occidentalizării romanice a culturii și limbii române literare. Deși nu lipsește preocuparea pentru divertisment, traducerea răspunde, acum, în primul rând, cerințelor obiective ale unei societăți interesate de progres și de afirmare europeană în cadru capitalist, fiind strâns legată de nevoile imediate ale instituțiilor culturale²: de manuale – a școlii, de repertoriu dramatic – a teatrului, de legi moderne – a justiției, de informație – a presei, de texte cât mai fidele dogmei religioase – a bisericii, de modele pentru creația literară originală etc. Românii întrevăd puterile inovatoare ale traducerii și faptul că ea poate avea urmări asupra conținutului și formelor de expresie ale culturii, producând „strămutări

* Omagiu profesorului universitar și omului de știință Vasile Frățilă, la împlinirea vârstei de 65 de ani.

¹ Folosim sigla BA pentru *Bibliografia analitică a limbii române literare. 1780-1866*. Coordonator: Tudor Vianu, București, 1972.

² Este semnificativă, în acest sens, *Lista siglată a scrierilor consultate* de către N. A. Ursu și Despina Ursu, din *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, I. *Studiu lingvistic și de istorie literară*, Iași, 2004, p. 357 ș.u.

lingvistice” (Al. Niculescu), adică transformări ale „limbii traducătoare” sub impactul celei traduse, mai ales dacă i se recunoaște acesteia din urmă superioritatea culturală. În această epocă, traducerea este considerată *cale principală de cultivare* a vorbirii, de îmbogățire și fixare a limbii literare și formă eficientă de a impune, în conștiința vorbitorilor, *modele* cultural-lingvistice și literare (estetice) potrivite spiritului creator al poporului și limbii române.

„Traducțiile cele bune – scrie Heliade în prefața gramaticii sale din 1828³ – înfrumusețază și nobilește limba, prin ele intră în limbă toate fraturile și mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiților autori vestiți, și îmbrățoșându-le le face ale sale”; „Meritul traducătorilor buni – afirmă în același sens, peste un deceniu, G. Barițiu – este mare: îmbogățirea limbii prin traduceri de treabă și descoperirea visteriilor din literatura altor popoare”. Latinist moderat, atent la resursele expresive ale românei (literare și populare) și la „geniul” ei, mai exigent decât mulți contemporani față de calitatea traducerii, G. Barițiu privește cultura română în continuitatea ei temporală și geografică, subliniind nu doar valoarea tradiției instituite prin traducerea cărții bisericești, în secolele anterioare, ci și a muncii traducătorilor contemporani din Principate (vezi BA, 46, 47, 117). În același sens, este semnificativ faptul că, în special prin prefețele lor, dar și prin alte comentarii pe care le includ (privitoare la ortografie, gramatică, neologism, la unitatea și varietatea românei literare), prin glosările în text, în subsolul sau la sfârșitul lui, traducerile sprijină activitatea teoretică de cultivare a limbii, întreprinsă în epocă pe diferite alte căi, și în special inițiativele filologice ale presei⁴; ele acționează, totodată, în consens cu retorica. Putând oferi, așadar, modele concrete de vorbire corectă și frumoasă, prin comentariile lingvistice (stilistice) ale traducătorilor, aceste cărți contribuie și la *orientarea teoretică* a vorbitorilor în problematica limbii literare.

În această perioadă în care tendinței de fixare a normei supradialectale i se opune, încă puternic, tradiția vechilor dialecte literare, iar orientările teoretice sunt complexe și adesea contradictorii, traducătorii simt uneori nevoia de a-și prezenta explicit opțiunile lingvistice. Astfel, în 1842, când traduce și publică o nuvelă istorică a Doamnei de Genlis, Ioan Brezoianu ține să precizeze că nu a scris „în limba bucureșteanului, ci în limba românească” și că, urmând „principiile de limbă ale lui Heliade” (selecția formelor „clasice”, mai apropiate de latină, a celor mai regulate gramatical, mai răspândite și mai avantajoase prin eufonie), a ales, din „deosebitele idioame ale românilor”, ceea ce reprezintă „rămășiță a

³ *Ibidem*, p. 232.

⁴ Pentru acestea, vezi Al. Andriescu, *Limba presei românești în secolul al XIX-lea*, Iași, 1979.

Latiumului” și formele „învoite mai bine cu urechea și cu bunul gust” (BA, 73). Găsim în prefete, reflectând atitudinea traducătorului față de limbă, atât ideile raționale ale curentului istoric și popular, cât și ecouri ale ideologiei curentelor reformatoare.

Merită a fi menționat de asemenea faptul că însăși alegerea textului la care se oprește traducătorul este orientată de *criteriul limbii*, al stilului. În cartea scriitoarei franceze amintite, Brezoianu descoperă „simplitate în plan și o curățenie de stil, o simetrie în amănunte, niște conversații pline de naturel și sentiment, o esactă pictură de năravuri” (BA, 73), adică un mod de a scrie exemplar, în acord cu recomandările manualelor de retorică (care, de altfel, apelau nu numai la texte românești originale, ci, adesea, și la texte traduse, pentru a-și argumenta principiile și a-și ilustra, cu exemple celebre, categoriile și recomandările privind calitățile generale și particulare ale stilului). Cu câțiva ani înaintea lui Brezoianu, G. Barițiu îndemna spre traduceri din clasicii universali, fiindcă limba lor este „lămurită și curată”, asociază „cu fieștecare zicere (vocabulă) o idee hotărâtă cuviincioasă”; are o „frumseță desăvârșită, o prelățire a unui duh puternic ce face pe cetitoriu să simțe, să respecte și să să mire de geniu, și iarăși o proporție harmonică a tuturor părților” (BA, 47). Acest ideal *estetic* al expresiei clasice este orientat de Barițiu și spre vorbirea literară, devine, cu alte cuvinte, ideal intelectual, fapt semnificativ pentru relativa suprapunere care există, în gândirea epocii, între limba literară și limba artistică.

Cele peste 600 de scrieri traduse din diferite limbi, în special însă din franceză, în intervalul amintit, înregistrate de Paul Cornea⁵, configurează un ansamblu divers, nelipsit de o anumită inegalitate valorică, în care – spre deosebire de epoca veche dominată de traduceri religioase –, găsim mai ales opere laice, artistice, științifice, filozofice, de morală, juridice, la care se adaugă articole preluate din presa străină. Numeroase, scrierile beletristice, îndeosebi proză, reprezintă trei vârste literare: iluminismul, primul romantism și al doilea romantism. Putem avansa astfel ideea că toate stilurile fundamentale ale românei literare și-au format și prin traducere trăsăturile caracteristice.

Numărul mare de traducători remarcați de Paul Cornea arată că ne aflăm într-o etapă istorică de intens prozelitism cultural, când interesul pentru traducere este general. Este o fază încă neprofesională a activității, care are, însă, ca toate eforturile culturale contemporane, complexe și importante semnificații. Cele politice și etice sunt explicite în prefața la prima ediție, din 1835, a unei traduceri din franceză pe care o datorăm lui C. Negruzzi: melodrama *Triizeci de ani sau viața unui jucători de cărți*,

⁵ *De la Alexandrescu la Eminescu. Aspecte – figuri – idei*, București, 1966, p. 38 ș.u.

după V. Ducange și M. Dinaux, traducere interesantă atât ca document de limbă și ca atestare a gustului estetic al vremii, cât și prin afirmațiile liminare ale traducătorului⁶. Negruzzi mărturisește sentimentul datoriei de „a îmbrățișa *patria*”, ca „fieștecare adevărat moldovan” dintr-o epocă „a reformii ș-a civilizații”. Declară că „nu a privit la nimic altă”, atunci când a hotărât să publice traducerea, „decât la *folosul* ce poate veni din ea și la mulțămirea cetitorului”, a „publicului patriotic”, susținător al teatrului în limba română (la consolidarea căruia el contribuie în mod deosebit, îmbogățindu-i repertoriul nu doar prin traduceri și prelucrări, ci și prin creații originale). „În sfârșit – declară scriitorul – traducătorul acestii drame o supune fără sfială criticii. Să roagă numai lui Dumnezeu să-i dăruiască îndelungul trai a lui Matusala, că doar să va învrednici a *auzi pe ștenă limba patriei* și a vide, în locul lui Polcinel și a lui Arlechin, reprezentându-să virtuțile și eroiceștile fapte a Ștefanilor și Alexandrilor” (NO, 447). Traducerea trebuia să deschidă, așadar, căi de afirmare limbii și literaturii naționale. Accentul pus pe *folosul moral* al teatrului se asociază, în prefața din 1835, cu o succintă confesiune literară realistă: „Teatrul îi o oglindă. Tot ce este în lume, în istorie, în om să privede. [...] El înfruntează pe cel rău, arătându-i subț o alegorie frumoasă toată urâciunea și deșăduirea năravului său și, criticând pe cel trecut, lovește și arată cu deșitul pe cel de față” (NO, 446). Despre teatru ca „școală de moral” în slujba *binelui (general)* și a *adevărului* (noțiuni etice importante) se vorbește mereu acum⁷. Negruzzi însuși reia ideea în *Precuvântarea* din 1837 la traducerea dramei *Maria Tudor* de Victor Hugo, unde, „contaminat de gândirea romanticului francez”⁸, asociază conceptele de *frumos, măreție (grandoare), moralitate* și *adevăr*. Supus comenzii sociale, dependent de gustul, cultura, numărul și statutul social al spectatorilor, teatrul se adaptează la cerințele publicului prin repertoriu, limbaj și stil de interpretare actoricească, dar pe de altă parte, comunicând direct cu acest public, îl influențează prin mijloace specifice. Având la bază motivații etice și politice, „pedagogia teatrală” include educarea vorbirii prin mijloacele artei literare, prin procedeele comicului de limbaj⁹, care vizează „urâciunea și deșăduirea limbii”, adică imoralitatea în întrebuițarea

⁶ Vezi Contantin Negruzzi, *Opere*, 3. *Teatru*. Ediție critică de Liviu Leonte, București, 1986, p. 446. În continuare: NO. Pentru primul volum al ediției (1974): NO₁; pentru volumul al doilea (1984): NO₂.

⁷ Cf. și PAUL Cornea, *Teatrul publicului sau publicul teatrului*, în LL, 1980, vol. III, p. 219.

⁸ „Et ces deux mots, *grand* et *vrai* renferment tout. La vérité contient la moralité, le grand contient le beau” afirmase V. Hugo (NO 515, 516).

⁹ Despre acestea: Maria Cvasnâi, *Comicul de limbaj – formă de cultivare a limbii (în textul dramatic)*, în LL 1981, vol. I, p. 36 ș.u.

formelor acesteia. (Tradusă, prelucrată, originală, comedia este un gen literar preferat).

O scrisoare a lui Heliade reprodusă ca preambul la traducerea *Mariei Tudor* evidențiază faptul că traducătorul a sacrificat „orgoliul provincial”, spre folosul nației, renunțând la varianta literară din Moldova, fapt care subliniază valoarea etică a actului său literar. Negruzzi – afirmă cu satisfacție Heliade (NO, 513, 514) – „a urmat” „pe tipul limbei noastre bisericești adoptate de *toți* rumânii de obște” și a ales „vorbele” „și din Țara Rumânească, și din Moldova”, făcând un „amestec fericit”, prin care a putut reda cu „justeță și înnemerire” opera romanticului francez. Prin urmare, Negruzzi reușește ca traducător, fiindcă adoptă o atitudine rațională față de normă; de fapt, el subscrie la ideologia lingvistică heliadistă. Principiile scrierii corecte invocate de Heliade cu acest prilej sunt dintre cele mereu repetate în scrierile sale și bine cunoscute contemporanilor.

Afirmații care pun în evidență semnificații politice și etice ale activității de traducere nu apar doar în prefețele operelor dramatice. Împreună cu A. Donici, Negruzzi traduce și publică volumul de *Satire și alte poetice compuneri de prințul Antioh Cantemir*, ținând să remarce, în prefața celor două ediții ale cărții (din 1844 și 1858), apartenența autorului tradus la cultura română și faptul că o asemenea scriere, „de cinstea unei nații”, se adresează celor care știu „a deosebi *frumosul folositor* de urâtlu pretențios”. Despre „frumosul folositor” se vorbește obișnuit în acești ani; de altfel, de la Școala Ardeleană înainte, toate actele culturale ale românilor sunt raportate la „binele nației” și dorite ca utile, atribuindu-li-se finalități educative.

Definind cultura ca „obiectivare istorică a spiritului în forme care durează”, E. Coșeriu observă că această „activitate creatoare” este ordonată, în libertatea ei, de norme interne „care implică o anumită morală, o anumită etică”. Între acestea, respectul *tradiției* culturale a comunității istorice, dar și *universalitatea*, respectul altor tradiții culturale. Specificul național „e cu totul inevitabil”, dar el nu se opune universalității, fiindcă: „Toate lucrurile omenirii, și toți gânditorii omenirii, și toți poeții omenirii, și toți oamenii de știință ai omenirii sunt și ai noștri [...]; cu ei ne lărgim orizontul istoric, ieșind dintr-o mărginire, dintr-un orizont cultural închis; nu ne confundăm, ci ne unim cu toată omenirea”¹⁰.

De această înțelegere a *relației național-universal* în cultură se apropie și generația de intelectuali români a anilor 1830-1860. În conștiința acesteia, modernizarea vieții sociale, a culturii, a limbii presupune

¹⁰ Eugen Coșeriu, *Deontologia culturii*, în *Prelegeri și conferințe* (1992-1993), Iași, 1994, p. 173 ș.u.

integrarea mai amplă în universalitate, în sfere de influență culturală reciprocă și în sisteme de comunicare mai complexe și mai largi decât cele tradiționale: „Omul literat”, cum îl numește Gh. Asachi¹¹, trebuie „să cerceteze sufletul și cugetarea oamenilor celor mari din toate veacuri și țări”, spre binele românilor și „spre câștigarea în parte a celor întârziate” (sincronizarea în ritmul evolutiv al occidentului european); „în zilele de acum orice îmbunătățire și aflare a vreunei nații trece în posesia tuturor, spre folosul oamenilor [...]”. Pentru acest învățat cu orizont cultural enciclopedic și bun cunoscător de limbi străine, tocmai traducerea este o cale principală de integrare în circuitul universal al culturii. Asachi traduce, prelucrează, imită texte literare, artistice și științifice, autori ca Petrarca, Kotzebue, Boileau, manualul de matematică al lui Etienne Bézout etc., scrie despre traducere și dificultățile ei (se afirmă ca teoretician al traducerii) și încurajează activitatea contemporanilor moldoveni în această direcție.

Atenuat în alte spații europene sub influența istorismului romantic¹², sentimentul, iluminist și cosmopolit, al apartenenței la comunitatea universală de „literați” nu-l caracterizează doar pe Asachi, ci este, se poate spune, general în acești ani. În condițiile „arderii etapelor”, ale transformării sociale rapide, creația spirituală românească evoluează influențată de un *ideal raționalist-romantic*, care determină înțelegerea culturii ca „relație vie, mereu actualizată, peste spații și vârste, între plăzmuirile spiritului uman, un dialog al acestui spirit cu sine însuși [...] în care diversitatea vocilor [...] asigură o arie mai vastă, un joc fecund și seducător de rezonanțe [...]”¹³, adică noi temeuri de afirmare a creativității naționale. În această înțelegere a relației național-universal în activitatea spirituală a omenirii (cu importante consecințe în evoluția limbii) suntem îndreptățiți să vedem și o manifestare a dimensiunii etice a culturii românești, o formă a respectului față de normele *interne* ale activității creatoare, în sensul afirmațiilor lui E. Coșeriu la care ne-am referit.

Nelipsit de diferențieri zonale, cronologice, diastratice, procesul reromanizării, al occidentalizării romanice a limbii și a culturii române devăluie, cum am lăsat deja să se înțeleagă, aspecte de continuitate și o unitate a semnificațiilor lui fundamentale. În această privință prezintă interes nu numai recunoașterea *generală* a importanței activității de traducere pentru limba literară și motivarea, de asemenea generală, politică și etică a acestei activități, aspecte la care ne-am referit, ci și faptul că

¹¹ În „Albina românească”, Iași, X, 1839, nr. 12, p. 45.

¹² Cf. Ecaterina Cleynen-Serghiev, „*Les belles infidèles*” en Roumanie. *Les traductions des oeuvres françaises durant l'entre-deux-guerres*, Presses Universitaires de Valenciennes, 1993, p. 19.

¹³ Ștefan Augustin-Doinaș, *Poezie și modă poetică*, București, 1972, p. 219, 222.

prefetele cărților traduse *repetă* insistent anumite idei despre limba culturii române și despre posibilitățile pe care ea le oferă traducătorului. Răspândite și pe alte căi, ele descind în bună parte din ideologia lingvistică a iluminismului european, fiind adaptate specificului culturii și momentului istoric și configurând un adevărat curent de opinii format sub influența decisivă a marilor personalități și cu sprijinul, deloc neglijabil, al cărturarilor mai modești. Pentru a-și asigura credibilitatea, aceștia din urmă invocă, adesea, numele liderilor culturali, și în mod special al lui I. Heliade Rădulescu, care a avut, într-adevăr, o contribuție decisivă la formarea limbii și a culturii române moderne și, cum vom vedea, la orientarea activității de traduceri din anii 1830-1860.

Prezentăm însă, mai întâi, câteva dintre ideile despre limba literară repetate de traducători în prefete. Mulți dintre aceștia se plâng, astfel (cum s-au plâns, de fapt, și înainte de 1830, începând chiar din secolele XVII-XVIII), de dificultățile întâmpinate, în munca lor, datorită stadiului de evoluție a românei literare și lipsei lucrărilor normative. „În multe rânduri – scrie în 1831 Gr. Pleșoianu (BA, 32) – am vrut să mă las de tălmăcirea aceștii frumoase cărți [*Întâmplările lui Telemah, fiul lui Ulise* de Fénelon] din pricina greutăților ce-am cercat pentru multele ziceri neobicinuite în limba rumânească. Lipsa dicșionerului rumânesc, în care le-ași fi putut găsi hotărâte după cele mai multe glasuri și învoiri, îmi rădică toată nădejdea”¹⁴. Această sărăcie a românei literare este considerată de Gh. Asachi din perspectivă funcțională, atunci când, în 1832, observă că este „mult mai simțitoare decât să pare” „sarcina de a scrie”, de a reda literatura străină „cu mare credință” (fidelitate) într-o limbă „nedeprișă a tractarisi obiecturi mai înalte” (SILRL, 281). De „neajungerea” limbii și în particular a lexicului literar, de nedeterminarea semantică a cuvintelor prin lucrări normative, ca și de lipsa de unitate a normelor se plâng mulți alți traducători (și în general autori) din acești ani, chiar de la sfârșitul perioadei. În 1857, de exemplu, C. Aristia (BA, 137) mărturisește descurajarea și gândul care l-au încercat de a părăsi traducerea („o muncă foarte plăcută”) din „lipsa de un dicșionariu românesc” și a unei gramatici „care să fie adoptată de toți”. N. A. Ursu și Despina Ursu consideră că: „Lamentațiile acestor autori sau traducători, mai ales din jurul anului 1850, cu privire la sărăcia vocabularului limbii române literare și la dificultatea de a trata în limba română de atunci diferite probleme științifice, juridico-administrative, literare, artistice sau de altă natură *nu trebuie însă luate în mod strict, ca cele din jurul anului 1800, de exemplu*”, fiindcă „româna literară avea la acea dată un vocabular neologic suficient de bogat, iar

¹⁴ *Apud Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. I, București, 1969, p. 280. În continuare: SILRL.

principalele ei stiluri funcționale moderne erau deja constituite”¹⁵. În ceea ce privește activitatea normativă și de cultivare a limbii, anii 1830-1860 se caracterizează printr-o adevărată „febră filologică”, cum a fost numită în epocă, prin intensitatea schimbului de idei și a controverselor privitoare la limba literară. Dar, deși preocuparea pentru ortografie, gramatică, lexicografie este generală, norma „academică” (prescriptivă) nu se prezintă încă fixată, la sfârșitul perioadei, în sensul afirmațiilor lui C. Aristia¹⁶. Pe de altă parte, „neajungerea” limbii și sublinierea acestui fapt în plan teoretic stimulează înnoirea românei literare, fiindcă în limbă noul se produce întotdeauna în tradiție și este cerut de neîmplinirile (de golurile) acesteia, așa cum a remarcat, în repetate rânduri, E. Coșeriu.

Ideea, complementară, a „destoiniciei” limbii este, și ea, mai veche în cultura românească¹⁷. Nu o dată, traducerea este privită ca formă de verificare, de demonstrare a virtuților expresive ale limbii, a calităților sale naturale. Transpunând astfel din latină în română propria-i teză de doctorat (*De peste orientali*), Pavel Vasici-Ungureanu o face cu gândul de „a da bold și celorlalți fii ai iubitului neam românesc să nu uite cine i-a născut” și „voind [...] a cerca în cât putem și noi îndrăzni cu limba noastră [...]”¹⁸. Sub influența lui Heliade, probabil, C. Aristia consideră (la 1836) româna mai aptă decât alte limbi pentru traducere, întrucât dispune de „construcții robuste, măsuri, exactitate, cadență și expresii energice” și este „primitoare de noutăți” (BA, 39). Și Negruzzi traduce, la 1841, un poem al lui Byron, pentru a arăta că „limba românească e și ea o limbă ca toate limbile și, deși în pruncie, poate mai frumoasă decât multe altele [...]” (NO, 440). La G. Barițiu, încrederea în limbă își asociază îndemnul la valorificarea elementului popular în vorbirea cultă: „Ai noștri află vina în sărăcia limbei. [...] vina este în capul nostru, că mai nici unii nu ne cunoaștem limba bine. S-a pomenit, la noi, ca aceia cari voiesc a lucra sau a traduce în românește să facă o călătorie și să petreacă în deosebite ținuturi pe unde lăcuiesc români?”; „Nici nu este limba noastră așa de lipsită de cuvinte ca să nu putem lucra cât de bineșor cu dânsa, după cum se căiesc unii în gura mare; noi suntem săraci de aceea că nu-i învățăm toate dialecturile”¹⁹. De fapt, G. Barițiu nu are în vedere doar graiurile populare, ci și variantele literare din toate ținuturile românești: „O limbă vorbită mai bine de cinci milioane de suflete trebuie să aibă o sumă frumoasă de cuvinte – afirmă el în

¹⁵ N. A. Ursu și Despina Ursu, *lucr. cit.*, p. 236.

¹⁶ Vezi Iorgu Iordan – coordonator, *Istoria lingvisticii românești*, București, EȘE, 1978, p. 36-70.

¹⁷ Caracterizează iluminismul românesc, pentru care vezi A. Marino, *Iluministii români și problema cultivării limbii*, I, II, în LR XIII, 1964, nr. 5, 6.

¹⁸ Apud N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 68, 69.

¹⁹ G. Barițiu, *Articole literare*, București, 1959, p. 29, 59.

articolul intitulat *Traducere*, din „Foaia literară” care apărea la Braşov în 1838 (BA, 46) –; dar unde ne sunt lexicoanele, unde este un Adelung... Dar gramatica românească în care şcoală se învaţă pe la noi? Gramaticile cele mai nouă şi mai bune a lui Eliad şi Pop din Bucureşti abia ne sunt cunoscute din nume. Cărţile care în Valahia ies nencetat de supt tipariu, câţi le citesc la noi?” Avem un îndemn la cunoaşterea, studierea, inventarierea formelor expresive ale limbii populare (o anticipare a programului „Daciei literare”) şi, totodată, o invitaţie, adresată ardelenilor, la lectura cărţilor publicate peste munţi şi, în particular, la studiul lucrărilor normative. De toate acestea, crede Bariţiu, depinde „măiestria” (reuşita) traducerii.

Multe prefeţe vorbesc despre neologism, pe care, în 1832, Gh. Asachi, traducător al *Istoriei Imperiului Rosiene* de I. Kaidanov, se vede obligat să-l întrebuinţeze „din nevoia de a tâlcui [...] ideile şi zicerile tehnice aflate în original” (SILRL I, 281). Şi alţi traducători se străduiesc să convingă cititorul de legătura necesară dintre cuvântul nou şi noţiunea sau ideea nouă şi de faptul că prezenţa neologismului în transpunerile româneşti ale literaturii străine nu poate fi evitată de cel care vrea să scrie „într-un stil mai potrivit cu civilizaţia veacului nostru” (NO, 514). Prin identificarea „culturei limbii şi a învăţăturilor” (I. Genilie, 1835: BA, 38), a progresului în limbă cu progresul în gândirea şi în viaţa socială a omului nu este motivată doar utilizarea neologismului în textul ştiinţific (P.I. Sebeni, 1837: SILRL I, 281) sau în textul filozofic (I. M. Poenaru, 1850: BA, 117), ci şi prezenţa lui în scrierea (vorbirea) omului cult, ca termen de cultură generală, fiindcă limba literară – remarcate deja I. Budai-Deleanu²⁰ – nu este la fel cu cea a lui „Oprea lui Bucur din pădure”. La sfârşitul perioadei, în 1856, Ioan I. Voinescu simţea încă nevoia să justifice introducerea „cuvintelor streine” în cartea tradusă, fiindcă în ea se vorbeşte despre muzică, literatură, poezie, „ştiinţe înalte şi frumoase arte”, pentru care „limba primitivă” (populară şi a textelor bisericeşti) nu are termeni adecvaţi, şi „a ne deştepta din somnul neştiinţei urmează să ne împrumutăm de la streini cu espresiile şi cuvintele ce ne lipsesc” (BA, 136). Pentru cărturarii români – între aceştia, personalităţi de seamă ca Heliade sau Bariţiu – traducerea reprezintă „unul dintre cele mai puternice mijloace de a ne îmbogăţi limba”, „trecând prin toate dominiurile cunoştinţelor umane” (SILRL I, 281), un mijloc prin care româna literară „se va lăţi şi întinde în toate laturile orizontului ştiinţei şi, făcându-se capabilă a exprima orice cugetare, va deveni limba viitorului României” (SILRL I, 281). Prin această raportare a bogăţiei limbii la bogăţia de idei

²⁰ Vezi *Scrieri lingvistice*. Text stabilit şi glosar de Mirela Teodorescu. Introducere şi note de Ion Gheţie, Bucureşti, 1970, p. 134.

ce se cer comunicate (pe care nu o întâlnim doar în prefețele traducerilor), epoca 1830-1860 și chiar deceniile care-i urmează²¹ se situează în continuitatea gândirii lingvistice a Școlii Ardelene.

Orientată raționalist, teza stimulează, dar și îngrădește, totodată, împrumutul neologic.

Unele dintre prefețele traducerilor vorbesc și de originea împrumuturilor neologice întrebuițate de tâlmăcitori, evidențiind o generală orientare spre latină și spre limbile romanice, și ea specifică, cum se știe, vremii. În 1835, Negruzzi citează pe Heliade pentru a oferi un răspuns celor care „vor întreba de unde sunt zicerile”, „cuvintele streine ce el au întrebuițat” transpunând în română piesa lui Ducange și Dinaux: la o asemenea întrebare, el „va răspunde cu un literat bărbat român că sunt de acolo de unde este toată limba noastră, de unde sunt zicerile *om, cap, ochi, urechi, nas, dinte*” și din limbile romanice; „Noi nu ne împrumutăm cu cuvintele ce ne lipsesc, ci le luăm ca o moștenire de la maica noastră (latina) și ca o parte ce ni s-a cuvine de la surorile noastre (ital., franț., span. și port.)”²².

Traducătorii anilor 1830-1860 nu ignoră faptul că neologismele pot îngreuna lectura textelor pe care ei le transpun în română cu scopul, adesea declarat, de a participa la educația și la instruirea nației. Această principală finalitate a traducerii explică preocuparea de a scrie „în limbă cât mai simplă” (I. Sibineanu, 1833) și „pă înțelegerea cititorilor” (Heliade, 1837)²³, mărturisită mai ales în cazul textelor de popularizare a științei și al scrierilor cu conținut moral și religios. Accesibilitatea își subordonează, uneori, cerința respectării normelor funcțional-stilistice: „n-am luat un stil matematic; m-am coborât până la clasul cel mai de jos și am scris astfel cum să fiu înțeles” (J. Vâlceleanu, 1845:BA, 96). Despre „pedantismul de a introduce inovații de vorbe neînțelese” „fără de cuvânt, când nici lipsa, nici nevoia nu le cere neapărat, lucru ce împiedică întinderea ideilor și cunoștințelor folositoare” scrie și G. Ioanid, în 1859 (BA, 146; vezi și 79, 120, 121, 124, 146). Constatăm, prin urmare, și atitudini deschise față de neologism, și un anume purism neologic, la care se adaugă poziția moderată a traducătorilor care-și propun să fie „cumpeniți la întrebuițarea zicerilor de curând priimate”: „nici să ne coborâm cu expresiile prea jos, nici să ne depărtăm peste măsură de obiceiul obștesc [...] ca nu cumva la

²¹ Vezi, de exemplu, T. Maiorescu, *Neologismele*, în *Critice*. Antologie și prefață de Paul Georgescu. Text stabilit de Domnica Stoicescu, București, 1966, p. 331 ș.u.

²² Textul (vezi NO, 447) se regăsește, în formă aproape identică, la Heliade, în prefața gramaticii din 1828. Vezi Ion Heliade-Rădulescu, *Scrieri lingvistice*. Ediție, studiu introductiv, note și bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, București, 1973, p. 60. În continuare: Heliade, 1973.

²³ BA, p. 35, 43.

greutățile științei să adăugăm pe ale unei limbi pretențioase [...]” (D. Pavel, 1850)²⁴. Aceste atitudini, ca și altele, corespunzătoare, față de variantele probleme ale limbii literare sunt observate în epocă și, pe baza lor, „învățații pandemoniului nostru literar”, cum îi numește Negruzzi (NO 1, 267), sunt împărțiți în liberali (sau radicali), moderați (sau cumpăniți) și conservatori.

Adesea, prefețele atenționează cititorul asupra posibilității de a utiliza glosarele explicative anexate textului (BA 35, 120) sau asupra „tălmăcirii cuvintelor streine” „cu alte vorbe mai populare, închizându-le în paranteze” sau „în josul paginii prin notițe care corespund cu numărul ce poartă fiecare zicere în chestiune” (T. E. Ciocanelli, 1855: BA, 128). Întâlnit frecvent în epoca de tranziție și în cele două decenii imediat următoare²⁵, procedeul glosării împrumuturilor neologice prin calc, cuvinte populare sau mai vechi și prin perifrază și-a redus apoi utilizarea, arătând o schimbare de optică, semnificativă pentru evoluția limbii literare, a oamenilor de știință, a autorilor de manuale, a legiuitorilor și jurnaliștilor. Când, după 1850, mențin glosarea, o fac cu speranța că nu doar își ajută prin explicații lectorii să înțeleagă mesajul, ci îi și obligă „să învețe multe ziceri streine fără voie” (BA, 128), dublu rol atribuit procedurii încă din perioada Școlii Ardelene și exprimat prin diferențierea lui formală: glose explicative (de exemplu *contract* adică *tocmeală*) și glose expresive (*tocmeală* sau *contract*), cum le numește Al. Niculescu²⁶.

Grija pentru cititor a traducătorului conștient de riscul inovațiilor lingvistice, asociată, complementar, cu dorința de a impune aceste inovații conduce și la elaborarea dicționarului de neologisme. Remarcabil literat și pictor, totodată, traducător din franceză și admirator al lui Aimé Martin (pe care, asemenea lui Heliade, încearcă să-l imite când, în 1846, lansează un „plan de o mică bibliotecă universală”), I. D. Negulici publică, la 1848, un *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimate până acum în limba română și de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, și mai ales în științe* (vezi SILRL, I, 318). Autorul, a cărui orientare latinist-italienizantă este arătată chiar de titlul acestui dicționar, ține să precizeze că scopul actului său cultural „a fost de a facilita înțelesul cărților ce se tipăresc astăzi într-o limbă curată și radicală”, în mare parte traduceri, unele dintre ele ale lui Negulici însuși²⁷.

²⁴ *Apud* N. A. Ursu, *lucr. cit.*, p. 112.

²⁵ *Ibidem*, p. 23, 47, 48, 61, 64; N. A. Ursu și Despina Ursu, *lucr. cit.*, p. 246 ș.u., 257.

²⁶ Vezi *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2. *Contribuții socioculturale*, București, 1980, p. 156.

²⁷ Un alt remarcabil traducător și autor de dicționar de neologisme (Iași, 1851) este P. T. Stamati.

Sunt însă și cazuri când traducătorii declară că nu și-au propus nici să scrie în limbă cât mai simplă, și nici să-și ajute prin explicații (prin glosări) cititorii, chiar dacă recunosc dificultatea abordării textului. Spre deosebire de mulți dintre contemporani, A. Treboniu Laurian introduce, astfel, la 1846, în traducerea din franceză a manualului lui A. Delavigne, o terminologie filozofică cu pronunțat caracter neologic, fără a recurge la glosare. Profesorul de la Colegiul Național din București vorbește, în prefața cărții, despre eforturile făcute spre a reda originalul „cât mai credincios” și despre importanța formării, în cultura noastră, a unei „limbi filozofice pentru cugetarea filozofică”, precizând următoarele: „Poate că pentru mulți ar fi fost de dorit a adauge la sfârșit un vocabulariu de terminii cei de nou introduși, cu esplicarea lor, dară [...] am socotit și tot lucrul acesta de prisos, căci termenii aceia tot se esplică în decursul operei și se freacă prin deasă aplicare; și în tot modul cel ce vrea să se folosească citind-o, trebuie să întreprinză o citire regulată, iar nu numai fragmentară [...]”²⁸. Prin urmare Laurian remarcă faptul că în știință și în filozofie înțelegerea limbii este o problemă de studiu aprofundat. În alte cazuri, traducătorul renunță la explicații lexicale pentru a nu cauza „o mai mare confuziune decât înțelegere” (BA, 128), el fiind conștient de dificultatea transpunerii conceptelor științei dintr-o limbă de cultură avansată, înzestrată cu mijloace adecvate de expresie a ideilor abstracte, în alta mai apropiată de stadiul concret al vorbirii populare.

Și alte idei despre limba literară²⁹ se repetă în prefetele traducerilor și în diverse alte texte contemporane lor. Ne limităm la cele prezentate, considerându-le suficiente pentru a argumenta afirmația făcută cu privire la unitatea (în diversitate) a direcției filologice românești din anii 1830-1840.

Vorbind despre influența decisivă a marilor personalități culturale în formarea curentului de opinii privind limba literară și rolul traducerii în modernizarea ei, am menționat deja numele lui I. Heliade-Rădulescu, asupra căruia ne oprim în cele ce urmează.

Interesul lui Heliade pentru traducere este strâns legat de cel arătat limbii literare (care-i datorează, în cea mai mare măsură, profilul modern) și poate fi motivat prin raportare la portretul intelectual al scriitorului, cum apare el din cărțile lui D. Popovici. Spirit activ, dotat cu inteligență, cultură enciclopedică și dorință de cunoaștere, umanitar și cosmopolit, dar pe de altă parte mereu mai adâncit în romantism, Heliade a fost „un luptător în

²⁸ *Apud Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, I, București, 1956, p. 184.

²⁹ De pildă, numeroase prefete (vezi BA) vorbesc despre necesitatea orientării preferențiale spre limbile și literaturile latină și neolatine (în special franceză, dar și italiană), pornind de la ideea romanității românilor și considerând exemplaritatea limbilor menționate, prestigiul lor ca limbi de cultură.

mijlocul unei generații de luptători, pentru mântuirea țării sale”³⁰, un lider pasionat al acestei generații. „Pedagog prin vocație”, a știut să-și îndrume, să-și influențeze contemporanii, în ochii cărora s-a bucurat de un real prestigiu, să orienteze activitatea din cele mai importante zone ale culturii moderne pe căi rodnice și adecvate momentului istoric. Preocupat în mod deosebit de limbă, a construit, pornind de la ideile Școlii Ardelene, un plan concret de unificare și înnoire în spirit latin (romanic) a românei literare (Heliade, 1973, 81 ș.u.), pe care l-a încadrat într-un program mai larg de modernizare a vieții spirituale și materiale a românilor și l-a popularizat îndeosebi prin intermediul presei. Astfel se asigură unitatea în diversitatea activităților literare și culturale ale scriitorului, unitate pe care grija lui specială pentru limbă o consolidează, fiindcă ea este pretutindeni vizibilă, indiferent de specificul domeniului cultural (literatură originală și tradusă, școală și manuale, teatru, presă, societăți literare etc.).

Activitatea lui Heliade în domeniul traducerii are, mai întâi, o latură practică: Heliade este cel mai important traducător al anilor 1830-1860, judecând chiar după numărul titlurilor (31), după numele celebre care i-au reținut atenția, după varietatea genurilor textuale traduse (artistice, științifice, religioase) și chiar după calitatea traducerilor, fie ea inegală, cum s-a remarcat³¹. Heliade traduce pentru luminarea românilor prin cunoașterea valorilor culturii universale, pentru a oferi literaturii naționale modele demne de urmat și pentru a aduce româna la înălțimea culturală a limbilor europene avansate. Pentru Heliade, traducerea este un important laborator al înnoirii și al înfrumusețării limbii naționale, unde aceasta se vede obligată de superioritatea expresivă a originalului să se mlădieze (nuanțeze), să se unifice și să-și extindă cadrul (să se îmbogățească, să se diversifice). Este un laborator bine cunoscut scriitorului: „am vrut să-mi fac vocabularul termenilor tehnici și m-am apucat de traducții; am început mai întâi gramatica³² [...] să-mi formeze limba grămăticii. Pe urmă am făcut sau am cules o geografie, am tradus cursul de matematică al lui Francoeur, logica lui Condillac, câteva lecții de literatură sau de poetică și retorică”, pentru „a boteza” în limba noastră noțiunile acestor științe și a „îndeplini lipsele” pe care „moșii noștri” „n-au avut vreme a le deplini” (Heliade, 1973, 86-88).

Heliade se îndreaptă și spre „autorii cei mai vestiți noi”, între care Lamartine și Byron, sperând că, după modelul acestor mari creatori de artă

³⁰ Vezi Dimitrie Popovici, *Ideologia literară a lui Ion Heliade-Rădulescu*, București, 1935, p. 11.

³¹ Vezi M. Angheliescu, *Ion Heliade-Rădulescu*, București, 1986, p. 36, 12, 191. În continuare: Angheliescu.

³² *Gramatica românească* publicată în 1828 de către Heliade la Sibiu nu este, însă, o simplă traducere.

literară, s-ar putea de asemenea forma „limba inimii sau a simțimentului” și s-ar putea verifica „pe cât se mlădie limba și pe cât este destoinică să exprime acele idei atât de frumoase [...] „ale literaturii universale (Heliade 1973, 88). La fel ca mulți dintre predecesorii și contemporanii săi (*supra*), în spirit iluminist și romantic, totodată, el constată că „vorbele și frazele îi lipsesc românei”, limbă „nobilă”, însă, prin „urzirea sau scheletrul” ei „mare”, „elegant”, cu calități clasice: „energia nu îi lipsește, armonia se vede pretutindeni” (Heliade, 1973, 85). Ba chiar, dacă „ar fi fost în mijlocul Europei sau dacă am fi avut noi de vecini pe franțezi, englezi, italieni și germani, încât obiceiurile, instituțiile și cunoștințele lor să ne fi fost mai familiare”, atunci româna „s-ar fi convenit la ideile și drumul cel nou” ale unor genii ale literaturii universale ca V. Hugo³³. În spiritul epocii sale, Heliade crede în capacitatea scriitorului, a poetului și a traducătorului talentat de a aduce româna la înălțimea culturală a limbilor europene avansate (în special a italienei), pe baza unor principii raționale și practice, a unor criterii de selecție precise și a unor modele de prestigiu alese cu grijă față de geniul limbii și de apartenența ei genetică la lumea latină. Heliade este convins că scriitorul, respectiv traducătorul talentat știe să găsească „materialul” limbii literare în „limba norodului”, punând în valoare, ca un adevărat arhitect, noblețea înăscută a acesteia: „Limba norodului este [...] un material; iar arhitectul nu e norodul [...] Alții sunt carii fac planul, și alții care zidesc și alții cheltuiesc. Toți însă la un loc sunt de trebuință la zidirea acestui edificiu [...] Fieștecare-și are drepturile sale [...]”; cultura românească poate profita, și sub acest aspect, de exemplul scrierilor lui „Omer, Virgil, Dante, Petrarca, Alfieri, Volter, Rasin, Șakspir, Poppe și alții [care] au găsit materialul [adecvat ideii poetice] în limba norodului” (BA, 43).

Am menționat deja rolul special al lui Heliade în formarea curentului de traduceri din această epocă, numită, datorită activismului său cultural, „eroică”. Încă din 1827, cărturarul muntean include, între obiectivele societății literare proiectate împreună cu D. Goleșcu, „încurajarea spre traducțiuni în limba patriei și tipărirea acestora” (*apud* Anghelșcu, 39). Multă vreme, de acum înainte, Heliade sprijină și orientează activitatea contemporanilor în acest domeniu și se ocupă de publicarea traducerilor în editura și în periodicele sale. Deși nu au fost nici primele din cultura românească³⁴, și nici singurele elaborate în epocă (Anghelșcu, 182), proiectele de biblioteci universale (colecții de carte) pe

³³ Vezi scrisoarea lui către Negruzzi, publicată ca preambul la *Maria Tudor*, în 1837: NO, 514.

³⁴ Cele două programe de traducere elaborate în Moldova, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, au avut un rol important în ceea ce privește formarea deprinderilor de traducere și cunoașterea literaturii universale, religioase și laice, la noi. Vezi N. A. Ursu și Despina Ursu, *lucr. cit.*, p. 22, 23.

care le inițiază sunt remarcabile încercări de planificare a unei foarte importante activități culturale, de traducere și tipărire a rezultatelor ei. Mai mult sau mai puțin universale și mai mult sau mai puțin utopice (în special cel din 1846, inspirat de grandioasa întreprindere de librărie a lui Aimé Martin)³⁵, ele impresionează prin disponibilitatea culturală pe care o arată și prin eclectismul lor, care puteau fi benefice pentru cititorul român. Proiectele lui Heliade – este de părere D. Popovici³⁶ – ar fi avut urmări mai importante dacă în acel timp (în preajma evenimentelor din 1848) comandamentele politice nu s-ar fi aflat în primul plan al existenței națiunii, dacă n-ar fi apărut programul „Daciei literare” și dacă intelectualii noștri n-ar fi fost buni cunoscători de limbi străine. Într-adevăr, literatura universală (de toate genurile, nu doar beletristica) nu a fost receptată numai prin traducere, ci a existat, de asemenea, un însemnat „circuit *lettré*” al cărții străine. În această privință este elocvent numărul mare de volume și de reviste în limba franceză (și nu numai) înregistrate în cataloagele bibliotecilor publice și private de la noi³⁷. Reromanizarea sau occidentalizarea romanică a limbii și a culturii române este, se poate spune, atât efectul unui contact direct cu literatura universală, cât și al unuia mediat de traducere, al unui proces de cunoaștere diferențiat diastratic, în funcție de mai multe categorii de receptori.

Heliade crede că traducerea „înfrumusețează și nobilesc limba”, sporindu-i rezervele expresive și că ele impun valoroase modele stilistice, pregătind astfel, într-o epocă de renaștere națională, calea afirmării literaturii române: „deschid drumul compozițiilor originale” (*apud* Angheliescu, 77, 106). Cu zece ani înaintea celebrului apel al lui Kogălniceanu, lansat la 1840 în „Dacia literară”, Heliade orientează activitatea de alcătuire a unui repertoriu dramatic, la noi, nu numai spre traducere, ci și pe făgașul inspirației naționale: „Istoria noastră este plină de întâmplări și de fapte mari și eroice, și este un izvor de unde să se adape duhurile și cu tragedii originale. Dați dară ajutor, tinerilor simțitori, înțelepți, a alcătui și a tălmăci, să înzestrați biblioteca teatrului cu faptele voastre” (*apud* Angheliescu, 77).

Spiritul critic nu-i lipsește lui Heliade, deși, presat de nevoile culturale ale vremii, el lansează cunoscutul îndemn: „Scrieți [...], numai scrieți”, „nu e vremea de critică”. Dar Heliade crede în rolul educativ al traducerilor, pe care le apreciază după *criterii* de ordin moral, intelectual și lingvistic, ca în prefața la *Julia sau noua Heloisă*, unde vorbește despre „folosul ce poate pricinui această carte tinerimei” „în prefacerea

³⁵ Vezi D. Popovici, *lucr. cit.*, p. 164.

³⁶ *Ibidem*, p. 177, 193, 195.

³⁷ Vezi și P. Oprescu, *Înființarea și dezvoltarea bibliotecilor publice românești în epoca „Regulamentului Organic”*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, I, 1955, p. 43 ș.u.

năravurilor”, a gândirii și a vorbirii: cititorii „gândindu-se la fiecare fras și period, învață a cugeta” (BA, 43). Datorită lui Heliade, calitatea numeroaselor traduceri publicate în paginile „Curierului de ambe sexe” este, așa cum constată M. Anghelescu (102, 104, 105), „mai întotdeauna onorabilă, adesea excelentă”, iar autorii traduși „rezistă destul de bine scurgerii timpului”. Heliade pregătește și terenul criticii filologice și literare prin faptul că publică unele traduceri împreună cu aprecierile comentatorilor cunoscuți (și ele traduse) sau însoțite de propriile-i observații, referitoare, adesea, la *limba* textelor. Intervine chiar în text, modificând soluțiile de transpunere în română ale traducătorilor, și nu se ferește să recunoască acest lucru (BA, 60): în cazul *Henriadei* lui V. Pogor schimbă „vorbele” „care nu era gramaticeste” și pe cele care i-au părut a nu fi „așa poetice”, adică potrivite cu stilul înalt cerut de epopee. Când elimină unele particularități fonetice, gramaticale, lexicale invocând caracterul lor regional sau învechit în raport cu stadiul de evoluție a românei literare, aplică, de fapt, criteriile proprii de selecție a normei, expuse în corespondența cu C. Negruzzi, G. Barițiu, P. Poenaru, publicată începând din 1836 (vezi *Heliade* 1973, 81-181). Asemenea corecturi sunt aduse mai ales traducerilor realizate de către moldoveni: Hrisoverghi, V. Pogor, C. Negruzzi. Dacă Negruzzi este convins de justetea argumentelor lui Heliade și urmează principiile promovate de acesta, în practica scrisului său, în alte cazuri, intervențiile cărturarului muntean și observațiile lui referitoare la limba traducătorilor moldoveni stârnesc reacții, chiar violente: așa se naște polemica, din 1838, cu Gh. Săulescu, filologul ieșean de orientare latinist-arhaizantă și regional-moldovenească³⁸. Pretextul imediat al acesteia este reproducerea, în „Curierul de ambe sexe”, a unei traduceri apărute în „Albina românească”, adnotată ca limbă în modul cel mai nefavorabil de către Heliade, cu referire, mai ales, la formele moldovenești. Un articol intitulat *Literatură* precedă această reproducere, susținând unificarea limbii literare pe baza modelului cărții bisericești de la mijlocul secolului al XVIII-lea și acuzând „Albina” de înlocuirea acestui prestigios model cu cel al „limbii locului”. Evoluția limbii literare va confirma multe dintre opiniile lui Heliade³⁹.

Existența unor diferențe zonale în procesul reromanizării este observată, între alții, de către G. Ibrăileanu⁴⁰, cu referire la anii 1840-1880. Acesta vorbește despre „opera mai utilitară” a Munteniei și de opera „de lux” a Moldovei, unde „cultura apuseană găsește „păzitori care s-o

³⁸ Vezi I. Zugun, *Unitate și varietate în evoluția limbii române literare*, Iași, 1977, p. 48.

³⁹ Găsim la Heliade și interesante observații despre tehnica traducerii, dificultățile și condițiile reușitei ei, despre relația dintre desemnare, semnificație, sens în traducerea textului poetic, cu un cuvânt, elemente de teoria traducerii.

⁴⁰ Vezi *Spiritul critic în cultura românească*. Ediție [...] de C. Ciopraga, Iași, 1970.

examineze”, unde se afirmă spiritul critic⁴¹ (într-o „fericită sinteză”, până la 1866, cu „spiritul novator”) și unde ia naștere curentul istoric și popular al „Daciei literare”. În seria spiritelor critice nu este inclus Asachi, și nici munteanul Heliade, ei fiind reprezentanții epocii „eroice” conduse de principiul: „Băieți scrieți, numai scrieți”. Spiritul critic al culturii românești se afirmă – este de părere Ibrăileanu – prin Kogălniceanu, Russo, Negruzzi și Alecsandri, care privesc traducerea așa cum privesc toate problemele culturii, literaturii și limbii române literare. Ei proclamă originalitatea națională drept însușirea cea mai de preț a culturii poporului, expresia „sufletului” acestuia, orientează cultura „majoră” spre cea populară, spre folclor, spre graiul viu, spre istorie și spre vechea cultură românească, dar și spre realitatea contemporană.

Încă din 1837, când publică, la Berlin, studiul *Moldova și Muntenia. Limba și literatura română sau valahă*, destinat să contribuie la cunoașterea noastră în străinătate, M. Kogălniceanu remarcă ponderea mare a traducerilor în ansamblul literaturii existente în română, referindu-se în special la „poezia dramatică”⁴². Tonul aproape neutru al acestei constatări se schimbă la 1840, când, în *Introducere* la „Dacia literară”, afirmă categoric: „Dorul imitației s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul național. Această manie este mai ales covârșitoare în literatură. Mai în toate zilele ies de sub teasc cărți în limba românească. Dar, ce folos! Că sunt numai traducții, și încă și acele de ar fi bune. Traducțiile însă nu fac o literatură. Noi vom prigoni cât vom pute această manie ucigătoare a gustului original, însușirea cea mai prețioasă a unei literaturi” (M. K., 56). În același an, Kogălniceanu protestează contra xenomaniei în toate domeniile vieții sociale și contra lipsei de interes a „evangheliștilor” (cunoscători de limbi și literaturi străine) față de „producțiile naționale” (M. K., 75, 76, 79).

Trebuie observat însă din nou faptul că nu este vorba, în cazul lui Kogălniceanu (al „Daciei literare”), de o subapreciere a foloaselor cunoașterii culturii universale, fie ea mediată de traduceri, ci doar de o reevaluare (sub influența ideilor romantice ale lui Herder și Michelet) a raportului dintre literatura națională și traducere în procesul europenizării, reromanizării, prin punerea în valoare a celei dintâi: „Niciodată – scrie Kogălniceanu⁴³ – n-am fost contrar ideilor și civilizației străine”; „am fost și sunt de idee că în secolul al XIX-lea nu este iertat nici unei nații a se

⁴¹ Spiritul critic, observă E. Coșeriu, este dovada maturității unei culturi (*Prelegeri și conferințe*, p. 177).

⁴² Vezi M. Kogălniceanu, *Despre literatură*. Ediție de Dan Simonescu, București, 1956, p. 40, 42. În continuare: M. K.

⁴³ *Apud* P. Cornea, *Oamenii începutului de drum. Studii și cercetări asupra epocii pașoptiste*, București, 1974, p. 53.

închide înaintea înrâurilor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta de la străini. Aceasta astăzi nu este iertat chiar chinezilor. Propășirea este mai puternică decât prejudecățile popoarelor; și nu este zid destul de înalt și de tare care să o poată opri în drumul său”. Scriitorul însuși traduce (remarcabil) și are cuvinte de laudă pentru Heliade, Gr. Pleșoianu, Asachi, Negruzzi, Donici și pentru alți autori de traduceri bine alcătuite, cu calități artistice și care conțin idei ce slujesc progresului social (vezi M. K., 34, 36, 68). Lupta lui Kogălniceanu este dusă împotriva exceselor, a maculaturii importate, a „pacotilei de versuri fără poezie”, a romanelor de proastă calitate, a „extractelor uscate [...] din jurnale străine și care, multe, n-au cel mai mic interes pentru români”, a pieselor de teatru „rău alese, sfâșiate și rău întocmite” (M. K., 60, 105, 131, 173). Astfel, ni se oferă un proces al formelor fără fond înaintea lui Maiorescu⁴⁴, susținut de Al. Russo și G. Barițiu, și doar „în aparentă opoziție față de momentul Heliade” (Anghelescu, 182, 183).

Faptele prezentate evidențiază câteva dintre importanțele semnificații ideologice și culturale care se atribuie, între 1830 și 1860, traducerii. Curentul de opinii privind rolul acesteia în procesul complex al reromanizării românei literare se formează prin contribuția decisivă a marilor personalități (Heliade, în primul rând), dar și cu sprijinul cărturarilor mai modești. Insistența cu care anumite idei despre limba literară sunt reluate de traducători subliniază, încă o dată, unitatea (în diversitate) a direcției filologice românești.

**LA TRADUCTION DANS L’HISTOIRE DU ROUMAIN LITTÉRAIRE.
ATTITUDES THÉORIQUES SPÉCIFIQUES AUX ANNÉES 1830-1860
(Résumé)**

Notre travail met en évidence quelques-unes des significations idéologiques et culturelles importantes attribuées au processus de traduction pendant la période 1830-1860. Le courant d’idées concernant le rôle de la traduction dans le processus complexe de la réromanisation du roumain littéraire se forme grâce à la contribution décisive de grandes personnalités (Heliade, avant tout), mais aussi des lettrés plus modestes. La persévérance avec laquelle les traducteurs reprennent certaines idées sur la langue littéraire souligne, encore une fois, l’unité (en diversité) de l’orientation de la philologie roumaine.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 7, 53.